

Yıl: 1954

20 AĞUSTOS 1954

Cilt : 3, Sayı: I-II

30

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR

I-II
1954

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ—ANKARA

1 9 5 4

TÜRK SANATININ VARLIĞINI İNKÂR EDEN BATILI SANAN TARİHÇİLERİ

Dr. HÜSEYİN GAZİ YURDAYDIN

Sanat Tarihi, hususiyile İslâm Sanatı Tarihine ait konuların işlenmesinde şüphesiz çok dikkatli bulunmak ve temkinli konuşmak lâzımdır. Hal böyle iken batılı yazarlar tarafından İslâm Sanatı Tarihine ait yazılmış olan eserlerde sebebini normal ölçülerle açıklamak bir hayli zor olan garip bir psikoloji hâkim bulunmaktadır. İslâmîyetin ortaya çıkmasından ve yayılmasından itibaren bu dini kabul etmiş olan türlü milletlerin yapmış oldukları sanat eserlerinin milliyetlerini, bu günün ölçüleri ile tayin etmenin güçlüğü meydandadır. Aslına bakılırsa bu eserleri yaratan insanlar, hiç bir zaman milliyet iddiasında da bulunmamışlardır. Bambaşka bir anlayış ve düşünüş içerisinde meydana getirilmiş olan bu eserleri, zamanımıza hâkim olan bencil ve kasıtlı sebeplerin yarattığı bir ruh hali içerisinde izah etmenin mümkün olmadığına rağmen, bir çok batılı sanat tarihçisinin bu eserleri geliş güzel şu veya bu millete maletmeye veya asıl yaratıcılarını bir tarafa bırakarak, onları, şu veya bu tesirlerle açıklamaya devam ettikleri görülmektedir. Bu konuda en büyük haksızlık da Türklere karşı yapılmaktadır. Bu gün bir çok batılı yazarın zihninden, Türklerin sadece asker ve barbar bir millet oldukları, kültür ve medeniyet sahasında bir yaratıcılık gösterememiş buldukları yolundaki kanaat, maaleşef silinmemiş bir durumdadır. Halbuki Tarih bize, Türklerin asker oldukları kadar bir kültür ve medeniyetleri de bulunduğunu bir çok sanatkar yetiştirmiş, sanatları korumuş bir millet olduğunu ve bu hüviyetlerle de dünya medeniyetinin, hususiyile de İslâm medeniyetinin gelişmesinde başlıca rolü oynamış bulduklarını göstermektedir. Gerçekten bu gün yapılmakta olan Arkeoloji, Tarih ve Sanat Tarihi araştırmaları, İslâmîyetten önce de bir Türk kültür ve medeniyetinin varlığını, bunun bir taraftan Çin, diğer taraftan Türklerin temasta buldukları diğer milletler üzerindeki tesirlerini ve nihayet müslüman olarak bu kültür ve medeniyeti yeni şekiller altında devam ettirdiklerini ortaya koymaktadır.

750 yılında Emevî Saltanatının sona ermesi ve yerine daha çok Türk ve İranlı unsurların yardımları ile Abbasi Saltanatının kurulmasından itibaren İslâm camiası içinde her bakımdan Türk tesirinin kendisini göstermeye başladığı malumdur. Bu tesir 962 yılında Gazneliler Devleti'nin kurulması ile belirli bir hal almış, daha sonraları siyasi bakımdan esasen İslâm dünyasının hakimi bulunan türlü Müslüman - Türk ve Müslüman Türk-Moğol sülâleler zamanlarında, bu Türk idareciler himayesinde, idare edilenlerden de faydalanılmak suretiyle İslâm medeniyetinin ilerlemesine imkân ve hız vermiştir. Durum bu açıklığına rağmen bir çok batılı yazar, bu zamanlarda ortaya konulmuş ilmi eserleri, bu eserler malûm sebeplerle sadece Arapça yazılmış oldukları için Araplara; sanat eserlerini de İranlılara maletmek hususunda nedense garip bir zevk duymuştur. Halbuki böyle bir yola gidilmek istenince, her şeyden önce, bir eseri meydana getiren türlü unsurları, onların menşin ve nihayet o zamana kadar geçirmiş bulunduğu tekâmül merhalelerini, daha sonra yapıcısının milliyetini, yetişme tarzını tespit etmek zarureti vardır. Batılı İslâm Sanatı tarihçileri tarafından şimdiye kadar yapılmış olan araştırmalarda ise, külli hükümlere asla bu yoldan gidilmediği, elde bulunan malzemeyi esasen mevcut peşin hükümlere uydurmak maksadı ile daimi bir gayret sarfedildiği görülmektedir. Böylece meselâ bugünkü İran devleti toprakları ile birlikte Türklerin İslâmî kabullerinden önce ve sonra siyasi hakimiyetleri altında bulunan ve böylece kendilerine vatan edinmiş buldukları ülkelerde ortaya koydukları, ortaya konulmasına amil oldukları eserlerin izah ve tavsifi, İran Sanatı başlığı altında

yapılmaktadır. Bu halin sebebi, Müslümanlığı kabullerinden önce Orta Asya step-lerinde yaşamakta olan yarı göçebe Türklerin kendilerinin bir kültür ve sanat olma-dığı, her hangi estetik bir zevkten mahrum buldukları yolundaki karakuşu hükme mukabil, İranlıların İslâmdan sonraki devre de tesirleri geçmişi bulunan bir kültür, sanat ve medeniyete sahip oldukları şeklindeki umumi kanaattir. Buna Türklerin, sosyal hayatlarını hemen her türlü tesir ve fikir hareketine açık bulduktan geniş hoş-görülülüğünün, kültür eksikliğinin bir ifadesi olarak tefsir edilme olduğunu da eklemek yanlış olmayacaktır. İlim ve sanatı son derece himaye etmiş oldukları, yalnız âlimler ve sanatkarlar değil, âlim ve sanatkar hükümdarlar yetiştirmiş buldukları tarihi birer gerçek olan bir milletin ilim ve sanatla alakası bulunmadığını iddia etmek, tarihte söylenmiş en çüretli yalanlardan birisi olarak kalacaktır. Şimdi bu hususta bir örnek olmak üzere Prof. Arthur Upham Pope'un fikirleri üzerinde duracağız.

1. Prof. ARTHUR UPHAM POPE

Yukarıda umumi bir şekilde açıklamıya çalıştığımız bu yanlış anlayışı, hemen bütün makale ve kitaplarında tekrar edip duran ünlü bir İslâm Sanatı tarihçisi de Prof. Arthur Upham Pope'dur. İran şahı merhum Rıza Şah Pehlevî'nin maddî yardımları ile basılmış olan altı büyük ciltlik "*A Survey of Persian Art*" adlı eserin naşiri bulunan üstad, gerek bu eserin ilk cildine yazmış bulunduğu "*The Significance of Persian Art*" (İran Sanatının Özelliği) ¹ adını taşıyan makalesinde ve gerekse çala kalem yazılmış olduğu hemen her satırında açıkça okunan "*Iran Sanatı Şaheserleri*" ² adını yazmakta olan kitabında ciddi bir ilim adamına asla yakışmıyacak tarzda ki garip iddialarını birbiri arkasından sıralayabilmek çüretine göstermiştir. Söylemeye lüzüm yoktur ki her yeni sanat şekli, kendisini meydana getiren türlü unsurlarını ayrı ayrı kaynaklardan almış bile olsa, kendisi yepyeni bir terkiptir. Bu bakımdan Gazneliler devletinin ve daha sonra Büyük Selçuklu İmparatorluğunun kuruluşlarından itibaren İslâm sanatının almış olduğu yeni istikametini ve ortaya çıkan yeni sanat çı-ğırılarının özelliklerinin incelenmesi, araştırılması önemli bir meseledir. Açıkça belli- dir ki bu tarihlerden itibaren İslâm dünyasının fi'li hakimi bulunan Türkler idaresinde cemiyetin her safhasında kendini göstermiş olan değişiklikler, sanat alanında da te- sisiz kalmamış ve Türk idareciler himayesinde, onların direktiflerine uygun bir şe- kilde çalışan Türk, İranlı ve sair müslüman sanatkarlar, İslâm sanatında yeni bir takım çı-ğıraların doğmasını mümkün kılmışlardır. Fakat siz bir de üstad A. U. Pope'u din- leyiniz :

"Tarih öncesi devirlerden başlayarak Şah Abbas'a kadar bütün İran hükümet-lerini bıktıran Orta Asyalıların akınları, taze ve dinç kuvvetleri ile İran medeniyetini daima canlı bir vaziyette tutmuşlardır. Gazneliler ve Selçuklular idaresinde İran san- atına tayin edilmiş güç ve halâ büyük münakaşa konusu olan bir takım yollarla yeni unsurlar ve teknikler girmiştir. Fakat bu tesirler dağınık ve yaygın bir durumdaydı ve İran san'atının esas gelişmesini ne durdurdu, ne de değiştirdi. Zira gelenlerin gerek estetik zevkleri, gerek kendilerine mahsus bir sanat muhtevaları yok denecek kadar azdı. Onlar sadece uzun müddet Orta Asya'ya hakim olan İran kültüründen almış olduklarını muhafaza ediyorlardı..." ³

Görülmektedir ki, A. U./Pope, bir takım çıkmazlar içindedir. Fakat bu çıkmaz- ların içinden ustaca sıyrılmasını becermiştir. Bir defa tarihin ilk devirlerinden itibaren

¹ *A Survey of Persian Art*, ed. A. U. Pope, I, 1-41, New York 1939.

² *Masterpieces of Persian Art*, New York 1945.

³ A. U. Pope, *The Significance of Persian Art*, *A Survey of Persian Art*, I, 20.

aralıksız olarak devam eden bir İran kültür ve medeniyetinin varlığına kanidir. Ne İslâm dininin, ne de İslâmı kabul etmiş olan diğer milletlerin tesirlerinin bu kültür ve medeniyeti duraklatmadığı, esas gelişme istikametini değiştirmediği kanaatındadır. Ancak hafif bir derdi var. Gazneliler ve Selçuklular zamanından itibaren İran sanatına bir takım yeni unsur ve tekniklerin girmiş bulunduğu olayının pek öyle inkâr götürür bir tarafı yoktur. Fakat insaf buyurulsun ki, bu yeni unsur ve teknikler üzerinde çalışmak, onların özelliklerini, İslâmdan önce de var olan İran sanatından ayrılmakta oldukları hususları ortaya koymak uzun ve yorucu bir iştir. Öyleyse meseleyi kestirme bir yoldan halletmek lâzımdır. Bunun için de "bu yeni unsur ve teknikler İran sanatına yabancı değildirler. Zira onları getiren insanların ne estetik bir zevkleri, ne de kendilerine mahsus bir sanat muhtevaları vardı. Onlar sadece uzun müddet Orta Asyaya hakim olan İran kültüründen almış olduklarını muhafaza ediyorlardı" demek kâfi gelecektir. Biz, şahsen, iyi ama üstad, bunları söylerken hangi kaynaklara istinad ediyorsunuz, delilleriniz nedir gibi sualler sormayı lüzumsuz buluyoruz. Zira o, esasen, yukarıda bir vesile ile adını yazmış olduğumuz eserinde kısır ve toptancı ilim anlayışının ne şekilde olduğunu kendisi anlatmıştır. Adı geçen kitabın Önsöz'ünde üstad, şöyle demektedir : "Bu eserde terkip ve tefsirin lehine olarak, bazı Alman sanat tarihçileri ve onların taklitçilerinin pek fazla iltifat ettikle-i malzeme tavsifinden ibaret *pseudo-scientific* envanter metodundan kaçınılmıştır" ⁴. Üstadın eserini şu veya bu şekilde yazmak istemesine bir şey demek şüphesiz hakkımız değildir. Ancak kendilerine hatırlatmak faydalı olacaktır ki, te'kibi çalışmaları, geniş miqyasta, yapılmış olan tahlilî araştırmalara dayanırsa bir kıymet ifade eder. Yoksa her hangi bir konunun belli başlı meseleleri meçhulümüz bulunuyorsa, tahlilî araştırmalarla bu meseleleri hâl yoluna gitmek varken, terkip ve tefsire dayanan eser yazacağım diye ortaya çıkmanın, meselelerin müphemliği karşısında da muhayyele ve hissiyata kuvvet diyerek uluorta konuşmanın manası yoktur. İşte üstad Pope, bu anlattığımız kolay yolu tercih ederek, kitabının sayfalarını muhayyalesinin Türkler aleyhinde ve İranlılar lehindeki acıip uydurmaları ile doldürmüştür. Bu hususta aşağıda verdiğimiz iki örnek okuyucularımıza eser hakkında tam bir fikir verecek mahiyettedir. Prof. Pope, eserinin baş tarafına yazmış bulunduğu tarihi hülasada Selçuklular hakkında şöyle demektedir :

"İran tarihinin en büyük devirlerinden birini açmış olan Selçuklular, Türk-İranlı bir kökten gelen yarı göçebe bir halk olup, esasen İran kültürü ile son derece meşbu bir vaziyette idiler" ⁵.

Diğer taraftan üstadın, İslâm tarihinde parlak bir kültür ve medeniyet devri açmış olan Timurular hakkındaki kanaati ise şöyledir :

"Timur'un kanlı akınlarından sonra, İran sanatları, Orta Asya vahşiliğini bir defa daha chlileştiriyordu" ⁶.

Selçuklular ve Timurular tarafından yaratılmış olan bütün sanat eserlerinin İranlılara maledilmesi iftirasının gerekçesi olarak, Selçuklular ve Timurular hakkında söylenen şu sözleri okuyupta hayret etmemek için, ya ilim ve tarafsızlıkla alâkası olmayan, şuursuz bir Türk düşmanı, ya aynı şekilde şuursuz bir İran hayranı veya hüt da Amerikadaki İran Sanat ve Arkeolojisi Enstitüsünün Müdürü olarak, büyük miqyasta İran Şahı merhum Rıza Şah Pehlevî'nin maddî yardımlarıyla hazırlanmış altı büyük ciltlik *A Survey of Persian Art* adlı eserin neşirliğini yapmış olan Prof. Arthur Upham Pope olmak lâzımdır.

⁴ Bak. A. U. Pope, *Masterpieces of Persian Art*, p. V.

⁵ A. U. Pope, *ayn. eser*, p. 5.

⁶ A. U. Pope, *ayn. eser*, ayn. yer.